
Список скорочень:

Музей НТШ – Музей Наукового Товариства імені Т. Шевченка
Інв. № – інвентарний номер
Пов. – повіт
Ст. – століття

Тетяна Радієвська

старший науковий співробітник
Національного музею історії України
м. Київ

МУЗЕЙНИЦТВО В НАУКОВОМУ ДОРОБКУ ХВЕДОРА ВОВКА

Стаття присвячена результатам вивчення наукової спадщини українського археолога, антрополога, етнографа Хведора Вовка. Не менш вагомим є доробок ученого і на ниві музейництва, якому він прислужився і як теоретик, і як практик музейної справи.

Ключові слова: музейництво, етнологія, етнографія, історія археології, Хведір Вовк.

Хведір Кіндратович Вовк вписав славу сторінку в історію української антропології, етнології, археології та музейництва. Вовк був не тільки вченим з європейським іменем, який отримав ще прижиттєве визнання (доктор Сорбонни, Канського, Петроградського університетів, Лауреатом премії Годара, К.Бера, кавалер великої золотої медалі ім. П. Семенова-Тянь-Шанського, кавалер найвищої нагороди Франції – Ордена Почесного Легіону, член понад десятка міжнародних наукових товариств та комісій), він був один з «наших національних подвижників, що крок за кроком, факт за фактом, цеглина за цеглиною складали міцні підвалини української національної свідомості» [15, с. 143].

Перші наукові спроби Хведір Вовк зробив в галузі хімії та ботаніки, йому пророкували кар'єру вченого-природознавця, але своє життя він присвятив дослідженню українського народу, питанням про походження та історію культури людства. Науковий доробок вченого в галузі антропології та етнографії збагатив вітчизняну науку, його праці стали своєрідними енциклопедіями з українознавства. Почесне місце у сфері наукових інтересів Хведора Вовка займала археологія. Дослідник пройшов шлях від популяризації археологічних досліджень до наукового осмислення та теоретичного узагальнення тогочасних знань про палеолітичні пам'ятки Східної Європи та відомі на той час пам'ятки трипільської культури. Заснована Хведором Кіндратовичем палеоетнологічна школа визначила напрямок розвитку первісної археології на ціле століття. Відповідальне ставлення до досліджуваних пам'яток археології, фаховий підхід до їх вивчення – обов'язкові вимоги для кожного археолога, які заповідав Хв. Вовк своїм послідовникам [6, с. 53-58; 7, с. 215-224; 18, с. 212-248].

Хведір Кіндратович Вовк вписав славу сторінку і в історію музейництва і як теоретик, і як практик. З 1879 р. почалося його нелегке емігрантське життя, яке тривало більше 25 років. Кілька років Хв. Вовк провів в Румунії (Галац, Тульчин, Плоешти, Бухарест), потім в Женеві, мандрував по Італії (Генуя, Піза, Флоренція, Рим, Неаполь) в очікуванні дружини з двома дітьми із заслання. Під час подорожей Хв. Вовк оглядав музеї, галереї, знайомився з археологічними та етнографічними колекціями. До Парижа – столиці європейської антропологічної школи він приїхав вивчати антропологію в Сорбонні. Сорокарічний студент розпочав свої заняття, за рекомендацією антрополога Й.Денікера відвідував лекції відомих вчених. Навчався в Ecole d'Antropologie, Ecole des Hautes, проводив дослідження, ретельно вивчав колекції, замальовуючи та фотографуючи їх, в Museum d'Histoire Naturelle, Musee de Trocadero під керівництвом Г. Мортільє, Ш. Летурно, П. Топінара, Л. Манувріє, С. Амі, П. Брока, студював їх праці, які ґрунтувались на синтезі антропології, порівняльної етнографії і археології [18, с. 66, 84].

Ґрунтовно вивчивши методичні засади наукових шкіл Західної Європи, Хв. Вовк аналізує стан і завдання вітчизняної етнології: «У нас нема ні історично-археологічного музею, ні хоч трохи докладного історично-побутового опису нашого народу. Окрім кількох пам'яток історичної доби Церковно-археологічному Музеї Київської Академії, одна-однісінька досить велика і систематична колекція наших історичних пам'яток В.В.Тарновського зостається й досі приватною і досі ще як слід не описана і не видана... Не маючи досі ні одного навіть невеличкого українсько-народописного музею ми не маємо й скільки не будь докладної етнографічної літератури» [3, с. XIV]. Розуміючи, що в Україні стався критичний стан щодо фіксації явищ матеріальної культури та колекціонування пам'яток народної техніки, дослідник розробив ґрунтовні програми-запитальники (з народного будівництва, їжі, одягу, побутової техніки тощо), які містили рекомендації та

методичні поради. Як дійсний член Наукового товариства ім. Т.Г. Шевченка з 1899 р. та голова його етнографічної секції з 1906 р. Хведір Кіндратович багато робить для розбудови етнографічного музею НТШ, для формування його збірки. Разом з іншими етнографами він організовував комплексні експедиційні дослідження Галичини, Буковини, Закарпаття. Вчений брав участь і в закупівельній діяльності музею. Так, він закуповує для музею НТШ збірку передісторичних знахідок у Парижі і 1904 р. особисто упорядковує всю археологічну колекцію музею [13, с. 10-11].

Питання систематизації музейних збірок Хв. Вовк обговорював в листах до М. Сумцова, який створював етнографічний музей при Харківському історико-філологічному товаристві [18, с. 32-33]. Проблеми комплектування, створення етнографічних та археологічних експозицій піднімались Хв. Вовком в листуванні з М. Біляшівським. Хв. Вовк дбав про поповнення Київського музею старожитностей та мистецтв, збирав етнографічні матеріали. Так, в одному з листів зі Львова (29.11.1903 р.) він повідомляв : «...Зібрав я тут дещо етнографічного (почти вже що археологічного) у Гуцулів.....Де хочете візьміть грошей... бо може років через 2-3 буде вже пізно... тут скуповують усе по горах і продають у німецькі і американські Музеї... А це усе-ж таки наша українська етнографія¹...». З вдячністю Микола Біляшівський відповідав : «Дорогий Хведор Кіндратович. Я вже не знаю як і дякувати Вам – тепер можна цілу шафу наповнити гуцульськими речами. Вибачте, що спізнився з посилкою грошей...» [14, с. 19].

Перший досвід Хв. Вовка по створенню музейної експозиції був пов'язаний з організацією Міжнародної виставки в Парижі, приуроченої до Міжнародного конгресу доісторичної археології і історичної антропології та Конгресу фольклористів (1900 р.). В секції Паризького антропологічного товариства дослідник організував етнографічну і археологічну виставку, на якій було представлено карту України Г. Величка, фотознімки з життя і побуту українського народу, серію фотографій трипільських знахідок В. Хвойки. Під час роботи виставки працював міжнародний університет, де зачитувались реферати та доповіді про експонати, про взаємини між археологією та етнографією. На завершення роботи міжнародного університету Хв. Вовк виступив з рефератом про українську етнографію та про підготовку до етнографічної виставки, яка мала відкритись у 1902 р. до Археологічного з'їзду в Харкові. За заслуги в організації виставок та роботи конгресів Хв. Вовк отримав бронзову медаль [18, с. 90-92].

Робота Хв. Вовка на ниві музейництва була продовжена після повернення з вимушеної еміграції. Ще в часи перебування в Парижі, Хв. Вовк за сприяння міністра освіти Росії графа Д.І.Толстого став позаштатним співробітником Російського музею в Петербурзі (сучасний Російський етнографічний музей). В літній період дослідник збирав колекції етнографічних матеріалів в Східній Галичині, Буковині, Закарпатті. Заходами В. Б. Антоновича при посередництві відомого антрополога Д. І. Анучина Хв. Вовку було виклопотано посаду хранителя в етнографічному відділі Російського музею ім. Олександра III у Петербурзі [12, с. 165].

Свій досвід, який вчений набував десятиріччями, вивчаючи колекції музеїв Європи, він віддав на створення музею в Петербурзі. Разом з іншими співробітниками Хв. Вовк обладнав приміщення, замовив залізні шафи, дбав не тільки про збір колекцій, але й про їх наукове опрацювання та збереження для майбутніх поколінь. Він створив і очолив спеціальну етнографічну бібліотеку при музеї, а в останні роки жив в приміщенні музею, повністю віддаючись роботі.

Колекції, зібрані Хв. Вовком (1904-1916 рр.), зберігаються до цього часу і є окрасою Російського етнографічного музею. Це близько 3000 етнографічних предметів, які представляють культурно-побутові особливості населення майже всіх регіонів України [13, с. 11-12; 18, с. 328]. Матеріали, зібрані Хв. Вовком, є цінними, а іноді унікальними. Як зазначається на сайті Російського етнографічного музею, для Хв. Вовка був характерний монографічний підхід у комплектуванні матеріалів. Він відбирав предмети як архаїчні, так і більш пізні, що надавало можливість прослідкувати динаміку їх розвитку. Дослідника приваблювали предмети не завжди високохудожні, але цікаві в науковому плані, він надавав перевагу матеріалам, що характеризували світоглядний аспект традиційної культури [10].

В російській столиці, в імператорському музеї, вчений задумав створити етнографічний музей України. «Ідея належності українців до групи південних слов'ян з спільною з ними культурою завжди мала для нього значну вагу, і він старався, порівнюючи, показати це на побутових зразках цих народів» [5, с. 15]. В одному з листів до М. Біляшівського (від 2.12.1913 р.) Хв. Вовк писав: «Розуміється, студіювати нашу етнографію треба в Києві, а за для того у Вас вона має бути представлена якнайкраще... Але тут бачите що інше. Тут вийде щось на зразок «предметного уроку». Між великоруським і українським залами, що далі утворюється такий контраст (і на користь нам), який просто б'є у вчі і зразу із першого погляду показує, що ми й вони не те що не один «русскій народ», а небо й земля» [18, с. 197].

Серед зібраних Хв. Вовком етнографічних матеріалів – колекції масок, культових предметів алеутів, ескімосів, чукчів та інших народів та племен Північної Азії. Хв. Вовк вважається також засновником єврей-

¹ Тут і далі збережена орфографія оригіналу.

ського зібрання Російського етнографічного музею. В 1907 р. він подарував 15 предметів та 5 фото. Саме за його ініціативою етнографічний відділ Російського музею був одним з перших музеїв в Росії ХХ, який включив до збиральницьких програм пам'ятки єврейської культури [9].

За ініціативою вченого Етнографічний відділ музею в 1910 р. розпочав видавати «Материалы по этнографии России». Хв. Вовку доводилось і як експерту визначати доцільність закупівлі археологічних колекцій. Так у 1912 р. граф Д.І. Толстой, який виконував обов'язки помічника керівника музею імператора Олександра III, запропонував закупити археологічну колекцію М. К. Реріха вартістю 5000 карбованців. Хв. Вовк, ознайомившись із запропонованими матеріалами, висловив думку, що в разі необхідності відділ міг би витратити суму в 10 разів менше на збір нової колекції з того ж регіону [17, с. 303].

Музейній роботі Хв. Вовк віддавав багато часу та сил. Бюрократичні перепони в науковій роботі викликали його роздратування. В одному з листів він пише одному із своїх учнів С. Руденку: «... я с удовольствием ушел бы из музея, до какой степени все это принимает какой-то чиновничий и канцелярский характер с явным и уже почти нескрываемым пренебрежением к каким-нибудь научным задачам, если они не могут продемонстрировать перед начальством распорядительность, быстроту и натиск! Обо всем этом противно и писать» [11, с. 365].

Перед від'їздом з Петрограда Хв. Вовк організував вчених та мистецтвознавців для складання каталогу українських старожитностей та творів мистецтва, які знаходились в музеях та приватних колекціях міста з метою повернення їх в Україну [18, с. 126-127]. Дійсно, як зазначав П. Стебницький, національний світогляд вченого був «глибоко продуманим висновком з опертих на наукових даних предпосилок. ... Справжня орієнтація його душі була тільки національна українська і їй підлягали всі його інші інтереси і симпатії. Українська стихія в удачі Хведора Вовка була дуже сильна і її не могло ослабити 25 років перебування в Західній Європі.....» [15, с. 146-147].

Вчений після обрання в березні 1918 р. завідуючим кафедрою географії та етнографії Київського університету, незважаючи на складні політичні події, безладдя, на похилий вік, вирушив разом з сім'єю у важку дорогу, щоб «віддати рідному краю останні роки життя, попрацювати на старому вогнищі, але... вечоронька на столі, а смерть за плечима : не судилось йому доїхати до Києва» [16, с. 175]. 29 червня в залізничному готелі м. Жлобин, під доглядом лікаря, пролежавши без пам'яті два тижні, Хведір Кіндратович Вовк помер на 72 році життя.

Справу вченого продовжили його учні та прихильники. З Петрограда Б.Г. Крижанівський, який посів місце Хв. Вовка в Російському музеї, через А.З. Носова передав предмети кістяної та крем'яної індустрії з Мізинської стоянки. Деякі речі завдяки А. Спіцину надійшли до Києва вже після революції, дещо у 1916 р. Л. Чикаленко передав до Українського наукового товариства. Багато матеріалів залишилось в Чернігові, Петроградському та Московському університетах [18, с. 241-242]. За заповітом Хв. К. Вовка наукові матеріали, бібліотека, колекції були передані П. Стебницькому та С. Єфремову, «...аби вони передали тій установі, яка буде гідна цієї спадщини» [2, с. 143]. Такою установою став заснований 29 березня 1921 р. при Українській Академії Наук Музей антропології та етнології (з 31.03.1922 р. – Кабінет антропології та етнології) [1, с. 6]. Після реорганізації Академії наук у 1936 р. з Кабінету антропології ім. Хв. Вовка до археологічної збірки Національного музею історії України (НМІУ) і надійшла Мізинська колекція [4, Арк. 2]. Переважну більшість колекції а1 Мізин становить крем'яний інвентар. Загальна кількість виробів першого етапу вивчення пам'ятки (1908–1914 років) становить 24.133 одиниці зберігання, з них 1.250 – це заготовки для знарядь. Мізинські вироби з бивня мамонта стали окрасою музейної збірки. Серед них – вишуканий браслет, оздоблений врізним меандром, випрямляч дротиків, веретеноподібний наконечник дротика, орнаментоване знаряддя для плетіння, кілька клиноподібних знарядь. Скульптурні твори представлені серією стилізованих фігурок, розміри яких коливаються від 2,5 до 14,5 см. Саме Хв. Вовк вперше для умовного позначення фігурок ввів у науковий обіг назви «пташки» та «фалоси». Більша частина фігурок прикрашена різноманітними графічними композиціями [8, с. 216-218].

Матеріали Мізинської колекції (розкопки Хв. Вовка та його учнів, М. Рудинського) є складовою частиною музейної археологічної збірки, представлені в розділі «Доба каменю» сучасної експозиції НМІУ. Найкращі зразки мистецтва та їх копії були експоновані на музейних та міжнародних виставках – «Час мамонтів» (Франція, Париж, 2004-2005 рр.), «Експо-2005» (Японія, Нагойя, 2005 р.), «Мезинська палеолітична стоянка» (Чернігів, 2008 р.), «Барвистий світ прикрас» (НМІУ, 2011 р.), «Палеолітичне мистецтво України» (Археологічний музей ІА НАНУ, 2014 р.). Раритетні зразки Мізинської колекції займають почесне місце в музейних виданнях – фотоальбомах, путівниках та буклетах.

Список використаних джерел та літератури

1. Бюлетень Кабінету Антропології та Етнології ім. Хв. Вовка. – Ч. 1. – К., 1925. – С. 4-17.
2. Грушевський М. Хведір Кіндратович Вовк (некролог) // Наша Україна. – 1918. – Ч. 2. – С. 143.

3. Дещо про теперішній стан і завдання української етнології. – Матеріали до українсько-руської етнології. – Львів, 1899. – Т. I. – С. V-XIX.
4. Науковий архів НМІУ. – Ф.Р. – 1260. – оп. 1-доп. – № 28а. – 53 арк.
5. Носів А. Проф. Хв.К. Вовк – як етнограф // Історія археології: дослідники та наукові центри. – Археологія і давня історія України. – Вип. 9. – К., 2012. – С. 14-16.
6. Радієвська Т. М. Роль Федора Вовка у становленні вітчизняного палеолітознавства // Український музей. – Київ, 2003. – С. 53–58.
7. Радієвська Т. М. Трипільська культура у науковому доробку Хведора Вовка // Національний музей історії України. Тематичний збірник наукових праць. – К. : «Фенікс», 2011. – С. 215-224.
8. Радієвська Т.М. Археологія у науковому доробку Хведора Вовка, матеріали його досліджень у зібранні Національного музею історії України // Історія археології: дослідники та наукові центри. – Археологія і давня історія України. – Вип. 9. – К., 2012. – С. 213-219.
9. Российский этнографический музей. [Електронний ресурс] // Сайт Російського етнографічного музею (текст) – Режим доступу: <http://ethnomuseum.ru/kollekcii-po-kulture-evreev-ashkenazov>.
10. Российский этнографический музей. [Електронний ресурс] // Сайт Російського етнографічного музею (текст). – Режим доступу: <http://ethnomuseum.ru/kollekcii-po-narodom-belorusii-ukrainy-moldavii>.
11. Руденко С.И. Памяти Федора Кондратьевича Волкова (к пятидесятилетию со дня смерти) // Археологические вести № 10. – 2003. – С. 361-366.
12. Сакада Л. Федір Вовк і Володимир Антонович (до історіє взаємин) // Український історик. – Т. 1-4 (136-139). – Рік XXXV. – Нью-Йорк-Торонто-Київ-Львів-Мюнхен, 1998. – С. 157-165.
13. Скрипник Г. Народознавчий доробок Хведора Вовка // Федір Вовк. Сторінка наукової спадщини та бібліографія праць. Передмова. – К., 2002. – С. 5-15.
14. Станіцина Г.О. Забуті сторінки з історії першого міського музею в Києві (за архівними документами НА ІА НАНУ) // Музейні читання. – Матеріали наукової конференції «Ювелірне мистецтво – погляд крізь віки». – К., 2010. – С. 14-30.
15. Стебницький П. Спомини про Хведора Кіндратовича Вовка // Наша Україна. – Ч. 2. – 1918. – С. 143-148.
16. Сумцов М. Академік Хведір Кіндратович Вовк // Наука на Україні. – № 2. – Харків, 1922. – С. 174-176.
17. Тихонов І.Л. Ф.К. Волков в Санкт-Петербурзі // Історія археології: дослідники та наукові центри. – Археологія і давня історія України. – Вип. 9. – К., 2012. – С. 302-309.
18. Франко О. О. Федір Вовк – вчений і громадський діяч. – К., 2000. – 378 с.

Список скорочень:

НТШ – Наукове товариство ім. Т. Шевченка
НМІУ – Національний музей історії України

Анатолій Трембіцький

старший науковий співробітник, заступник директора
з наукової роботи Державного історико-культурного
заповідника «Межибіж»
м. Хмельницький

ДО ІСТОРІЇ КУЛЬТУРИ СКРИНЬОВИХ ГРОБІВ НА ТЕРЕНАХ ЗАХІДНОГО ТА СХІДНОГО ПОДІЛЛЯ

У статті висвітлено історію знахідок та дослідження українськими та іноземними археологами кам'яних скринькових гробів на теренах Західного та Східного Поділля наприкінці XIX – ХХІ ст.

Ключові слова: археологія, «кисти», кам'яні скринькові гроби, Західне Поділля, Східне Поділля.

Археологія, – як пише знаний український археолог Я. Пастернак, – це «наука про найстаріші часи людства та його культури, про які не було ще писаних історичних відомостей». Основним «завданням археології є досліди над розвитком культури в праісторичні та ранньоісторичні часи на підставі матеріальних пам'яток старовини, знайдених чи викопаних із землі» [21, с. 369]. Археологічні дослідження свідчать про те, що в добу енеоліту на Волині, Галичині та Поділлі жили місцеві хліборобські племена з надбужською культурою, які сильно розвинули крем'яний промисел (*Cananite*). Їхні кинджали, пилки, серпи й списи, старанно оброблені по всій поверхні, шляхом товарообміну широко розходилися по території нинішньої України і Польщі [23, с. 381]. Проте в другій половині III тис. «спокійне співжиття надбужьких і трипільських «подолянів» було стурбоване емігрантами з перенаселеної та знищеної льодовиком Північної і Центральної Європи [19]